Gedichtendag 2007 – Poëzie en stilte

Lessuggesties voortgezet en secundair onderwijs

GEDICHTENDAG

Gedichtendag 2007 Poëzie en stilte

Lessuggesties voortgezet en secundair onderwijs

Vooraf

Op donderdag 25 januari 2007 vieren Nederland en Vlaanderen de achtste Gedichtendag, die deze keer in het teken zal staan van 'stilte en eenvoud' in de poëzie. Dat is een ingetogen thema, maar de viering van Gedichtendag in het voortgezet onderwijs hoeft er niet minder uitbundig om te zijn.

Stilte en poëzie, het lijken op het eerste gezicht tegengestelden. Zoals de wereldberoemde Poolse dichteres Wisława Szymborska dichtte: 'Wanneer ik het woord Stilte uitspreek, / vernietig ik haar. 'En de Nederlandse dichter Gerrit Kouwenaar vond in een van zijn gedichten 'de naam stilte zelfs te luid'. Hoe kan een gedicht iets over stilte zeggen, aangezien het toch uit woorden bestaat en dus die stilte altijd verbreekt? Zelfs met de letters 'ssst!' is het zwijgen al verstoord.

Uit het feit dat poëzie en stilte toch heel goed samen kunnen gaan, blijkt meteen dat poëzie iets kan wat in gewoon taalgebruik niet zomaar kan: tegenstellingen opheffen. Poëzie kan met woorden stilte maken, of er in ieder geval heel dicht bij in de buurt komen, ook al lijden de dichters er zelf vaak onder dat de ware stilte hen steeds ontsnapt – getuige de geciteerde regels van Szymborska en Kouwenaar. De magie van poëzie is dat je er de stilte bijna in kunt *horen*.

Hoe doen ze dat dan, die dichters, stilte oproepen? Ze zetten de taal naar hun hand. Ze gebruiken zachte klanken, ze herhalen woorden, ze schikken het wit op de pagina, ze stokken, ze kiezen stille beelden, ze beschrijven minieme geluiden, ze maken dat er niets of bijna niets beweegt of gebeurt. Ze zoeken een stille taal achter de taal van het dagelijks leven. Ze laten de stilte ruisen en suizen. Ze bedenken *het geluid* van de stilte.

De Nederlandse letterkundige en criticus Kees Fens, die in 1980 een Nederlandstalige bloemlezing van gedichten over stilte samenstelde, suggereert in de inleiding daarvan: 'Er is misschien geen poëzie waar zozeer met de vingers op de lippen is gedicht als de onze.' Er is inderdaad een aardig aantal Nederlandstalige dichters van wie de oeuvres elk op zich al een volwaardige bloemlezing van stiltegedichten zou kunnen opleveren. Herman Gorter, A. Roland Holst, J.H. Leopold en J.A. Dèr Mouw zijn daar grote voorbeelden van uit het verleden, maar stilte is evengoed te vinden in de hedendaagse poëzie. De Vlaamse dichter Leonard Nolens bijvoorbeeld, die dit jaar de Gedichtendagbundel schrijft, debuteerde in 1975 met de bundel *Twee vormen van zwijgen*. In de bundels die volgen blijft hij een krachtmeting met de stilte leveren.

Stilte kan allerlei betekenissen hebben: geluidloosheid, zwijgen, onbeweeglijkheid. Je hebt de stilte voor de storm, doodse stilte, eeuwige stilte. Ook in poëzie komt ze in veel verschillende vormen voor. En het kan niet anders dan dat de tegenstelling geluid-stilte of taal/poëzie-stilte in die gedichten nogal eens een hoofdrol speelt.

Gedichten over de stilte: vier lessen

In deze lessuggesties zijn tien gedichten van verschillende Nederlandstalige dichters bij elkaar gebracht. In vier verschillende lessen kunnen docenten in de aanloop naar Gedichtendag 2007 deze gedichten aan hun leerlingen voorleggen. Wanneer er minder tijd beschikbaar is, kan de docent ook een keuze uit de aangeboden lessen maken; elk van de vier lessen kan op zichzelf staan. In iedere les maken de leerlingen gezamenlijk kennis met een twee- of drietal gedichten over stilte, door ze onderling met elkaar te vergelijken. De vragen bij de gedichten nodigen uit tot aandachtig lezen. En aandachtig lezen wint de leerlingen voor poëzie.

De vier aangeboden lessen zijn:

I HET EILAND VAN HET ZWIJGEN
Gedichten van Gerrit Komrij, Leonard Nolens en J.C. van Schagen
II KILLE TOPPEN EN DOODZERKEN
Gedichten van J.A. Dèr Mouw en Herman Gorter
III TWEE DOODSTILLE HUIZEN
Gedichten van A. Roland Holst en Pierre Kemp
IV DE KANO, DE VISSER EN DE PAKKEN
Gedichten van Paul van Ostaijen, Lucebert en Jan Hanlo

Algemene suggesties

- Kopieer uit deze lessuggesties voor alle leerlingen de te bespreken gedichten. Laat ze voorafgaand aan de les door de leerlingen lezen en vraag hen informatie over de dichters op te zoeken op het internet.
- Tijdens de les wordt elk gedicht vervolgens door verschillende leerlingen voorgelezen. Door de verschillende wijzen van voorlezen komen vaak al verschillen in de interpretatie van het gedicht aan het licht. Bovendien is het herhaald horen van een gedicht de beste kennismaking ermee. Loop met de klas de onbekende woorden in de gedichten na.
- Vraag aan de leerlingen welk van de gelezen gedichten ze het mooist vinden en waarom. Laat ze er onderling over in discussie gaan.
- Behandel vervolgens de vragen die in deze lessuggesties bij de gedichten zijn opgesteld.
- Vraag de leerlingen daarna of ze naar aanleiding van deze ‘nadere studie’ nieuwe dingen in de gedichten hebben ontdekt.
- En vraag ook of ze nog steeds hetzelfde gedicht het meest geslaagd vinden. Misschien zijn er nu nieuwe argumenten? Zijn er tegenstanders van een bepaald gedicht die nu voorstanders zijn geworden? Is dat het geval, dan is het leuk om daarop in te gaan. Kunnen ze vertellen waarom ze van mening zijn veranderd?

I HET EILAND VAN HET ZWIJGEN

Inleiding

‘Een Chinees / in een lift / tussen twee etages // ik ken geen grotere stilte.’ In dit korte gedicht van Remco Campert gaat het over het heel concreet zwijgen van een persoon, een zwijgen dat in de beleving van de ik extra diep is door de ruimte waarin de Chinees zich bevindt, en doordat de Chinees niets kán zeggen, want zijn taal is voor de ik onverstaanbaar. Maar er zijn ook andere vormen van zwijgzaamheid en zwijgen in de poëzie. De dichter J.C. van Schagen heeft het bijvoorbeeld in een gedicht over een voorwereldlijk zwijgen: ’in den beginne / was niet het woord – eerder / was het grote zwijgen’. En de dichter P.C. Boutens schrijft in zijn gedicht ‘Nacht-stilte’ over een stilte waarin God zich tot ons zou richten, ‘zonder smet van taal of teken’, zonder het ‘ijl gegons’ van het menselijk spreken. Andere dichters zijn weer bezig met de afstand van de werkelijkheid die door taal ontstaat; ze willen de taal voorbij en de dingen rechtstreeks ervaren. Wanneer ze hun gevoelens in woorden vertalen, stuiten ze op clichés, kunstmatigheid, oppervlakkigheid, leugens. Ze zien het zwijgen als natuurlijk en oprecht. Maar anderzijds ook als leeg en bedreigend, want voor dichters gaat het tenslotte hoe dan ook om het ontsnappen aan het dodelijke zwijgen: ‘Ik ben het mangat van de stilte’ dicht Leonard Nolens ergens, en elders noemt hij woorden ‘alibi’s / om stilten te stillen’.

Leonard Nolens, Gerrit Komrij en J.C. van Schagen hebben elk op hun manier over het zwijgen geschreven in de gedichten ‘Geen gedicht meer kunnen schrijven’, ‘De zwijgzaamheid’ en ‘Ik hou zo van zwijgen’.

☞ Bespreek per gedicht of het zwijgen door de dichter volgens de leerlingen als iets positiefs of iets negatiefs wordt ervaren.

☞ Een dichter als Komrij voelt niets voor het uitdrukken van gevoelens in gedichten, dat wordt uit ‘De zwijgzaamheid’ wel duidelijk. Over je diepste zielenroerselen je mond houden, dat is het soort van zwijgzaamheid dat hij voorstaat. Op een ander terrein spreidt hij in dit gedicht niettemin een grote spraakzaamheid tentoon. Op welk terrein? (In plaats van één onmogelijkheid, die op zich al onmogelijk genoeg zou zijn, somt hij er maar liefst tien op. Hij geniet duidelijk van het verzinnen van absurditeiten.)

☞ In dit gedicht betoogt Gerrit Komrij dat hij zich onmogelijk op papier bloot kan geven. Die onmogelijkheid zet hij kracht bij door deze te vergelijken met een hele reeks andere onmogelijkheden. Maar in de slotregel haalt hij zijn betoog onderuit: hij verklapt dat hij zo lijden moet. Zijn alle opgesomde onmogelijkheden dan toch ook mogelijk? In de poëzie in ieder geval wel. Moeten we die laatste regel als een serieuze ontboezeming lezen of is deze ironisch bedoeld? Is het lijden ook ‘slechts’ poëzie? Het gedicht is in zijn geheel misschien ook een mogelijk gemaakte onmogelijkheid: een gedicht dat zijn mond houdt door zijn mond niet te houden. Hierover denkend raak je verstrikt in een web van mogelijkheden en onmogelijkheden, spreken en zwijgen... Komrij stuurt zijn lezers graag ‘met een kluitje in het riet’, zoals hij het zelf heeft uitgedrukt. In dit gedicht misschien ook?

☞ In ‘Geen gedicht meer kunnen schrijven’ legt Leonard Nolens uit waarom ook hij niet meer zomaar ‘met de hand op het hart’ of, zoals het later in het gedicht heet, ‘met het hart op de hand’ - waarbij we waarschijnlijk aan de schrijvende hand moeten denken - in een gedicht zijn zielenroerselen kan blootleggen. De’ik’ in het gedicht, waarvan we maar even aannemen dat het Nolens zelf is, kan niet schrijven omdat hij niet meer ‘meent wat hij zegt’. Hij illustreert die afstand die hij van zijn eigen woorden voelt aan de hand van drie

lichaamsdelen die bij het schrijven een rol spelen: de hand, de mond, het oog. Wat is er met die drie lichaamsdelen in dit gedicht aan de hand?

☞ Nolens is te zelfbewust en te taalbewust om ‘voor de vuist weg’ een gedicht te schrijven. Dat taalbewuste lees je ook af aan zijn spel met woorden en vaste uitdrukkingen. Het zijn de uitdrukkingen die ‘de menigte’ waarvan hij zich vervreemd voelt juist gedachteloos gebruikt. Loop met de leerlingen na hoe hij bepaalde woorden en uitdrukkingen in dit gedicht van betekenis laat veranderen of méér betekenis geeft. (Zijn spel met ‘staan’, ‘hand over hand’, ‘menigte/menen’, ‘hand op het hart’.)

☞ J.C. van Schagen lijkt in zijn gedicht het zwijgen als de ideale toestand te beschouwen, een zwijgen dat de dichter met woorden, met zijn gedichten, denkt te kunnen bereiken. Hoe heeft hij dit idee in zijn gedicht ruimtelijk vormgegeven?

☞ Van Schagen maakt duidelijk onderscheid tussen twee soorten woorden. Welke?

☞ Welk gedicht nadert in de beleving van de leerlingen het dichtst het zwijgen en waarom? (Het mag ook geen van drieën zijn!)

De zwijgzaamheid

Eer maakt men lakens wit met inkt,
Eer speelt men schaak met bezemstelen,
Eer vindt men nog een roos die stinkt,
Eer ruilt men stenen voor juwelen,

Eer breekt men ijzer met zijn handen,
Eer zal men stijgen in valleien,
Eer legt men een garnaal aan banden,
Eer leert men geiten kousen breien,

Eer plant men bomen op de weg,
Eer zal men kakken in zijn hoed,
Dan dat ik u mijn ziel blootleg
En zeg wat ik thans lijden moet.

Gerrit Komrij (1944)
Uit: *Alle gedichten tot gisteren*
Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam, 2004

Geen gedicht meer kunnen schrijven
voor de vuist weg.

Geen gedicht als een mens
met de hand op het hart, een man
die staat, bestaat
in de menigte, de menigte
verstaat, bestaat
uit de menigte, meent, ja
meent
met het hart op de hand
wat hij zegt.

Geen gedicht meer kunnen schrijven
dan met honderd vingers tegelijk
hand over hand toenemend
aan onzegbaarheid.

Geen gedicht dan met een mond
die klemgezongen wordt
in een mond in
een mond in
een mond.

Geen gedicht
dan met een oog
dat om de haverklap verwisselt
van gezicht.

Leonard Nolens (1947)
Uit: *Hart tegen hart. Gedichten 1975-1990.*
Uitgeverij Querido, 1992

Ik houd zo van zwijgen
daarom praat ik zoveel woorden
om ruimte voor dat zwijgen te maken
ze moeten de woordenzee in tweeën scheiden
dat ik vluchten kan naar het beloofde eiland
waar het zwijgen is
eindeloos snijden mijn woorden in het water

J.C. van Schagen (1891-1985)
Uit: *Ik ga maar en ben*
Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1972

II KILLE TOPPEN EN DOODZERKEN

Gedichten over de stilte spelen zich – begrijpelijkerwijs – vaak 's nachts of in de schemering af, en ze zijn vaak binnenskamers of in de natuur gesitueerd. Wanneer dat binnenskamers is, tikt er bijna steevast een klok om die stilte te accentueren. Buiten gebruikt de dichter daarvoor meestal de zachte roep van een dier of het ruisen van de wind. Ondanks veel gemeenschappelijke elementen als deze die in de stiltegedichten van onze grote dichters zijn aan te wijzen, is elk gedicht weer volstrekt uniek. Om dat te laten zien bekijken we in deze les twee gedichten die veel gemeen lijken te hebben. In het *Volledig dichtwerk* van J.A. Dèr Mouw is achterin een glossarium opgenomen, waaruit blijkt dat het woord stilte in zijn poëzie 39 keer voorkomt. Al lezende in de *Verzamelde lyriek* van Herman Gorter kom je 'stil' en 'stilte' nog veel en veel vaker tegen. Bij beide dichters kan de stilte zowel een heel positieve als een negatieve betekenis dragen, vol of leeg zijn. In de voor deze les gekozen gedichten gaat het om lege stiltes.

- ☞ Ga samen met de leerlingen na welke ingrediënten deze gedichten gemeenschappelijk hebben (werkkamer, boeken, waardeloze kennis, naar buiten kijken); let daarbij ook al op verschillen in de dosering en het gebruik van die ingrediënten.
- ☞ Om de leegheid van de boeken aan te geven, gebruiken de dichters verschillende beelden. Laat de leerlingen die beelden naast elkaar leggen. Door welke verschillende eigenschappen van boeken zijn de beelden geïnspireerd? (Voor wie dit niet heeft begrepen: 'bladengolving' bij Dèr Mouw slaat op de opengeslagen boeken.) In beide gedichten voelt de ik zich van zichzelf vervreemd. Ook hiervoor gebruiken de dichters verschillende beelden. Welke verwoording werkt het sterkst, vinden de leerlingen, en waarom?
- ☞ In het gedicht van Dèr Mouw betreurt de ik dat hij zijn leven vermorst heeft. Is er bij Gorter ook sprake van spijt? Welke woorden gebruikt hij in plaats daarvan? Zou het woord 'berusting', dat bij Dèr Mouw voorkomt in de op twee na laatste strofe, ook in het gedicht van Gorter hebben kunnen staan?
- ☞ Gorter noemt in zijn gedicht twee soorten kennis, de een wel, de ander niet in het bezit van de ik. Laat de leerlingen beschrijven om welke soorten kennis het gaat, in de woorden van de dichter en in hun eigen woorden.
- ☞ Hoe verschillend van vorm de gedichten ook zijn, ze hebben ook iets gemeen: het in de slotregels hernemen van dingen die in de beginregels zijn gezegd. Bekijk per gedicht welke dingen worden herhaald. Wat is het effect van deze cirkelbeweging in het gedicht? Waarom versterkt deze vorm het uitzichtloze, doodse?
- ☞ Het eindrijm in beide gedichten is aa, bb, cc, enzovoort. Toch komt het rijm bij Gorter veel losser over. Waardoor zou dat komen? (Meer enjambementen – zinnen die over het eind van de versregel doorlopen –, meer spreektaal, meer vrijheid in het rijm – 'kamer/raam er', 'verwonderd/zonder 't', 'hongerig/verlangerig', 'niet/niet'.) Van Gorters taal wordt vaak gevonden dat die simpel overkomt. Duidt dat er volgens de leerlingen op dat de dichter zelf een beetje simpel is, of is om dit te bereiken juist groot raffinement nodig?
- ☞ In het gedicht van Dèr Mouw zitten nogal wat regels die, geïsoleerd van het gedicht, klassiek zijn geworden. De leerlingen kunnen wel raden welke dat zijn. Bij Gorter kan je niet zo makkelijk regels uit het gedicht lichten die op zichzelf kunnen staan. Waar zou dat aan liggen? Het rijm? Een persoonlijker toon? Het spreektaalachtige?
- ☞ Welke stilte is het leegst, die bij Dèr Mouw of die bij Gorter? Waarom?

'T IS LAAT al in de nacht. Doodstil is 't huis.
Niets hoor 'k dan klokgetik en gasgesuis.

Met dwaze drukte zie 'k de slinger gaan,
opglanzend, doffer glimlicht, af en aan.

't Is, of me in 't kleine, domme ding verscheen
de wijze tijd, en ernstig knikte: Neen.

De tafel ligt vol opgeslagen boeken:
mijn leven heb 'k vermorst met wijsheid-zoeken.

De bladengolving lijkt een sneeuwbergketen,
de kille toppen van het menselijk weten.

In 't laagland hoopte ik 't uitzicht-boven wijd:
steeds wijder welfde zich de oneindigheid.

In blauwe slierten hangt sigarendamp
als vage mijmeringen om de lamp;

koud valt het licht uit grijs omwolkte kap
op sneeuwgebergt' van starre wetenschap.

Zo zat ik iedere avond, jaar na jaar;
aan kennis heette ik rijk, ik bedelaar.

En 't was, zoals men vaak in dromen ziet:
je móét iets vinden, en je kunt het niet.

'k Ga naar 't balkon: lichtkevers op de landen.
Zie 'k hier, daar, ginds, angstige lichtjes branden.

Glimwormpje Blijdschap, waagt het op te zweven,
spartelt zich dood in 't smartenweb van 't leven.

Ontzaglijk straalt Orions majesteit.
Ik haat, haat, haat zijn zielloze eeuwigheid.

Glorie van werelden, wat gaat ze me aan?
Die 't meest me liefhad, heb 'k verdriet gedaan.

't Geluk van 't leven heb ik niet geteld:
die 't meest ik liefhad, heb ik 't meest gekweld.

'k Had eens een troost: die ik heb liefgehad,
bewaart de herinn'ring als een heil'ge schat.

En borende sekonden knaagden stuk
beider herinn'ring, en mijn grootst geluk.

Tot berusting is ook die smart vergleden.
Dof hoor 'k de zee; ver, als het dood verleden.

En 'k ga weer zitten; luister naar het gas.
En 't is zo vreemd: net of 'k een ander was.

Onwerklijk staan de dingen om me heen.
Het gaslicht suist. De slinger knikt van Neen.

J.A. Dèr Mouw (1863-1919)
Uit: *Volledig dichtwerk*
Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1986

Ik zat toen heel stil te werken,
de boeken waren als zerken
voor me, ik wist wel wat
elk graf in zich had.

Mijn lijf zat daar in een kamer,
boomtakken voor het raam er
heenkropen en weer, vervelend,
met groene bladen al geelend.

Mijn oogen zagen verwonderd
naar 't buitenlicht, maar zonder 't
zelf te weten wat of
hun licht oppervlak trof.

O mijn hart was toen zoo hongerig,
zoo angstig en zoo verlangerig,
zoo droog en het regende niet,
elke dag ging te niet.

Ik zat in die lichte dagen –
mijn hart hield nooit op te jagen –
ik zat te zien en te werken,
alles was m' als doodzerken.

Herman Gorter (1864-1927)
Uit: *Verzamelde lyriek tot 1905*
Uitgeverij Athenaeum-Polak & Van Gennep. Amsterdam, 1978

III TWEE DOODSTILLE HUIZEN

'zo zijn er dagen stil en rein / komend een enkle keer, / men voelt ze weinig als ze er zijn, / maar later meer.' Zo luidt de laatste strofe van het gedicht 'De stille dagen' van A. Roland Holst, een dichter die veel over de stilte heeft geschreven, en er zelfs een hele bundel aan wijdde: *Belijdenis van de stilte*. Ook in de poëzie van Pierre Kemp heerst de stilte veelvuldig: 'Ik wil de stilte horen / en al wat er binnen zonder geluid / wordt geboren.' Beide dichters schreven een gedicht over een doodstil huis.

☞ Bij veel gedichten over de stilte wordt deze van binnenuit beleefd. In deze twee gedichten gaat het allebei om het benaderen van de stilte van buitenaf. Maar die benadering is bij beide dichters wel heel verschillend. Vraag de leerlingen of ze die verschillen onder verwijzing naar passages uit de gedichten onder woorden kunnen brengen.

☞ Roland Holst begint zijn gedicht met 'Dwalend'. Je leest dat woord daar in de positieve betekenis van 'doelloos rondlopen'. Hetzelfde woord komt aan het slot van de slotstrofe terug. Welke negatieve betekenis heeft het werkwoord daar, na de ervaring bij het huisje, erbij gekregen?

☞ Het huisje van Roland Holst is in een gelukzalige tijdloosheid gedompeld. Laat de leerlingen daarvoor aanwijzingen zoeken in het gedicht. Die aanwijzingen kunnen behalve in de beschrijving van het huisje zelf ook liggen in de beschrijving van de met die tijdloze gelukzaligheid contrasterende handelingen van degene die het aantreft. (Zou je het tikken op de ruit kunnen associëren met het tikken van een klok?)

☞ Ook in het gedicht van Kemp lijkt het doodstille huis een verwijzing naar een andere wereld. Welke? Het gebruik van welk woord in het midden van het gedicht duidt daar vooral op? Welk ander, neutraler woord had er – even afgezien van het ritme dat daarmee verstoord zou zijn – kunnen staan? Als je dat woord hebt ontdekt, zie je nog andere woorden die zouden kunnen aangeven dat het huis de ruimte van de dood is. Welke en waarom? (Het gaat om '*dood*stil' in r. 2, 'moeten' in r. 3, 'wijken' – d.w.z. verdwijnen –, in r. 7, 'leegte' in de slotregel.) Ook de eerste regel van het gedicht kan je nu opeens anders lezen. Hoe?

☞ Maar moeten we het huis bij Kemp per se als het huis van de dood lezen? Kan het niet ook gewoon een mooi muzikaal gedicht zijn waarin iemand in een stil huis, in een nog stillere kamer in een lege stoel gaat zitten? Zijn er leerlingen die vinden dat je niet zo 'interpreterend' moet lezen, en in plaats daarvan moet genieten van wat er staat zoals het er staat – de suggestie dat het om het huis van de dood zou kunnen gaan beleef je dan wel mee, zonder dat je het gedicht daartoe versimpelt.

☞ Roland Holst laat zijn dwaler op het raam van het doodstille huis tikken maar niet binnengaan; Kemp geeft in zijn gedicht een soort instructie om het huis te betreden. In beide gedichten ontstaat de spanning door een zekere aantrekkingskracht die het stille huis heeft. Ervaren de leerlingen die aantrekkingskracht in beide gedichten als ongeveer dezelfde?
Roland Holst wordt wel de dichter genoemd van de heimwee en het verlangen naar een verloren gegane paradijselijke staat. Vinden de leerlingen dat in dit gedicht terug? Gaat het in het gedicht van Kemp eerder om doodsverlangen?

☞ Als de leerlingen één van de gedichten aan een oude man moesten toerekenen en de ander aan een jongeman van in de twintig. Wie zou dan welk gedicht geschreven hebben? Waarom denken ze dat? (Het gedicht van Roland Holst verscheen in zijn debuutbundel *Verzen* in 1911. Het gedicht van Kemp verscheen in 1960)

Het stille huisje

Dwalend over heiden
en door lage bosjes,
denkend aan geen enkel nuttig ding –
fluitend zacht en blijde
blij en vrij en losjes
kwam ik plotseling
bij een huisje, doodstil en verlaten,
dat in schaduw van wat dennebomen sliep –
waar het lang geleden
scheen, en heel tevreden –
zó stil – want alleen een geitje blaatte,
en een koekoek riep –

In die dagen zocht ik
al maar naar een kamer,
'k had al veel gewogen en gewikt –
'Hier is stilte', docht ik,
'en niets is voornamer,
niets is meer geschikt.'
En wijl zwijgend kijken toch niet baat en
wijl ik graag in stille dingen mij verdiep,
tikte ik toen van buiten
even op de ruiten,
maar vergeefs – hoewel het geitje blaatte,
en de koekoek riep –

Ja, mijn ontevreden
tikken mocht niet baten,
't maakte zelfs de stilte dubbel diep –
't scheen sinds lang geleden
gans en al verlaten,
't was of alles sliep –
''t Is maar beter stille dingen stil te laten',
dacht ik, wijl ik dwalende weer verder liep –
en ik hoorde, achter
mij, maar nu wat zachter,
hoe het geitje blaatte,
en de koekoek riep –

A. Roland Holst (1888-1976)
Uit: *Verzameld werk*
Uitgeverij G.A. van Ooschot, Amsterdam, 1981

Stilte

Stille schoenen aan stille voeten
en zo naar een doodstil huis te gaan,
waar stille zolen stille lopers treden moeten
om voor de einddeur straks te staan.
Dan openen en in een kamer kijken,
daar is de stilte het zeerst.
En plotseling in een zetel wijken,
daar is de leegte het teerst.

Pierre Kemp (1886-1967)
Uit: *Verzameld werk*
Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1977

IV DE KANO, DE VISSER EN DE PAKKEN

In de voorgaande lessen is er steeds sprake geweest van gedichten óver de stilte. Gedichten waarin dichters een gedachte over of een beleving van stilte tot uitdrukking brengen. Maar het meest direct zijn die gedichten die gewoonweg stil zíjn. Wanneer je van de Nederlandse dichter Chr. J. van Geel het volgende – zeer korte – gedicht leest: 'Slaap, horens van een slak', dan overkomt de stilte je, beleef je die in het gedicht. Deze les brengt drie van zulke gedichten samen: 'Melopee' van Paul van Ostaijen, 'De visser' van Lucebert, en 'pakken zakken' van Jan Hanlo.

- ☞ Deze gedichten hebben in hun stil-zijn iets gemeenschappelijk: vraag de leerlingen of zij dit ook zien, en waarin dit overeenkomstige hem dan kan zitten. (In de manier waarop woorden worden herhaald? In de aard van de bewegingen die zich in het gedicht voltrekken?)
- ☞ In alledrie de gedichten voltrekken zich bewegingen die een indruk van bewegingsloosheid of eindeloosheid geven. Hoe bewerkstelligen de dichters dat in hun respectievelijke gedichten?
- ☞ In alledrie de gedichten zijn rijm, alliteratie, assonantie en herhaling sterk sturend aanwezig. Loop al die rijmvormen in de drie gedichten na. Vaak is een regel zelfs niet meer dan een licht verschoven versie van de eraan voorafgaande. Waarom zou die laatste techniek de indruk van stille onbeweeglijkheid benadrukken?
- ☞ Het woord 'schuift' komt in de eerste strofe van Van Ostaijens 'Melopee' drie keer voor. Vraag de leerlingen of het huns inziens willekeurig is dat het woord 'schuift' steeds iets verder naar het eind van de regel schuift, en dat de regels in die eerste strofe steeds langer worden.
- ☞ Een 'Melopee' is een dichtuiting waarbij de woorden qua klank en betekenis drijven op taalmuziek en ritmische effecten, met als doel bij de lezer een bepaalde emotionele reactie teweeg te brengen. Is er volgens de kinderen een bepaalde emotionele reactie die Van Ostaijen met dit gedicht teweeg zou hebben willen brengen?.
- ☞ In het gedicht van Lucebert worden onder en boven steeds door elkaar gehaald. De dichter beeldt dit uit door in zijn gedicht woorden van plaats te laten wisselen: vorm en inhoud zijn zo één. Het gedicht doet wat het zegt. Laat de leerlingen bedenken hoe je de verwisseling van onder en boven ook had kunnen beschrijven, in plaats van tonen in taal, zoals Lucebert doet. Levert dat iets krachtigs op?
- ☞ In de Chinese filosofie van het taoïsme, waardoor veel Chinese kunstenaars waren beïnvloed, geldt als richtlijn: niets doen dat tegen de natuurlijke loop – het Tao – der dingen indruist. Lucebert schreef dit gedicht naar aanleiding van een prent van de dertiende-eeuwse Chinese kunstenaar Ma Yuan. Zien de leerlingen in dit gedicht zoiets als een taoïstische stilte en rust uitgebeeld? Hoezo? Zijn bepaalde dingen in het gedicht te verklaren die zonder prent erbij onduidelijk waren? Welke?
- ☞ Als je het gedicht van Hanlo leest, heb je bijna het gevoel dat je de pakken *ziet* zakken, terwijl er toch alleen maar woorden staan. Hoe komt dat? (Kijk naar de manier waarop de versregels afbreken om naar de volgende regel te 'zakken', en ook naar het ritme, dat iets logs heeft.)
- ☞ Kunnen de leerlingen zich iets voorstellen bij 'loom' hangende kettingen? 'Loom' rijmt op 'droom' in dit gedicht. Vinden de leerlingen het een dromerig gedicht? Of is dit realisme (de werkelijkheid precies zo proberen te beschrijven als zij is)?
- ☞ Van een geslaagd gedicht wordt vaak gezegd dat het is wat het is, dat het een eigen werkelijkheid kent; de woorden verwijzen niet naar de 'echte' werkelijkheid, maar leiden een eigen leven binnen het gedicht. Deze eigenschap van sommige gedichten wordt ook wel 'autonomie' genoemd. Bezitten deze drie gedichten volgens de leerlingen deze eigenschap?

Melopee

Onder de maan schuift de lange rivier
Over de lange rivier schuift moede de maan
Onder de maan op de lange rivier schuift de kano naar zee

Langs het hoogriet
langs de laagwei
schuift de kano naar zee
schuift met de schuivende maan de kano naar zee
Zo zijn ze gezellen naar zee de kano de maan en de man
Waarom schuiven de maan en de man getweeën gedwee naar de zee

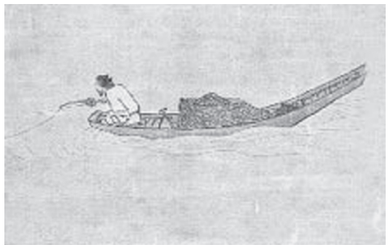
Paul van Ostaijen (1896-1928)
Uit: *Verzameld werk*
Uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam, 1979

visser van ma yuan

onder wolken vogels varen
onder golven vliegen vissen
maar daartussen rust de visser

golven worden hoge wolken
wolken worden hoge golven
maar intussen rust de visser

Lucebert (1924-1994)
Uit: *Verzamelde gedichten*
Uitgeverij De Bezige Bij, Amsterdam, 2002

Pakken zakken
Zwaar en stil
Zonder kracht
– Lange droom –
Kettingen die
Hangen loom
En zakken langzaam
Zonder eind

Jan Hanlo (1912-1969)
Uit: *Verzamelde gedichten*
Uitgeverij G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1974

Lessuggesties vorige Gedichtendagen

Alle lessuggesties die voor eerdere Gedichtendagen zijn opgesteld, zijn te vinden op de Gedichtendagwebsite, www.gedichtendag.org. Daar zijn allerlei waardevolle ideeën en opmerkingen over poëzie en poëzie in de klas te vinden, waaruit u voor de komende Gedichtendag of de rest van het jaar kunt putten.

Handige adressen

In Nederland:

Stichting Poetry International
Eendrachtsplein 4
NL-3012 LA Rotterdam
telefoon +31 (0)10 282 27 77
www.poetry.nl
** coördineert Gedichtendag in Nederland en organiseert jaarlijks het Poetry International Festival*

Stichting Doe Maar Dicht Maar
Postbus 41015
NL-9701 CA Groningen
telefoon +31 (0)50 313 84 33
www.doemaardichtmaar.nl
** organiseert jaarlijks een poëzieschrijfwedstrijd voor leerlingen in het voortgezet onderwijs.*

School der Poëzie
Postbus 11755
NL-1001 GT Amsterdam
telefoon +31 (0)20 330 78 18
** organiseert schrijflessen in de klas*

Stichting Schrijvers School Samenleving
Huddestraat 7
NL-1018 HB Amsterdam
telefoon +31 (0)20 623 49 23
www.sss.nl
** bemiddelt in Nederland bij schrijversbezoeken aan school*

Stichting Lezen
Nieuwezijds Voorburgwal 328G
NL-1012 RN Amsterdam
telefoon +31 (0)20 623 05 66
www.lezen.nl
** ontwikkelt leesbevorderende projecten*

De Wintertuin
Postbus 1009
NL-6501 BA Nijmegen
telefoon +31 (0)24 323 19 04
www.wintertuin.nl
** organiseert educatieve scholenprojecten en producties zoals een jaarlijks literatuurfestival in Gelderland*

Dicht/Vorm
il Luster Produkties
Hoogt 4
NL-3512 GW Utrecht
telefoon +31 (0)30 240 07 68
www.dichtvorm.nl
** animatiefilmpjes met lessuggesties naar aanleiding van gedichten van moderne dichters*

Zo gedacht zo gedicht
ProBiblio
T.a.v. Theo de Ruiter
Postbus 485
NL-2130 AL Hoofddorp
telefoon +31 (0)23 554 61 00
www.zgzg.nl
** een jaarlijkse poëziewedstrijd voor jongeren van 12 t/m 18 jaar i.s.m. Kunst en Cultuur Noord-Holland en Kunstgebouw Rijswijk*

Stichting Plint
Postbus 164
NL-5600 AD Eindhoven
telefoon +31 (0)40 245 40 01
www.plinternet.nl
** voor onder andere poëzieposters en -ansichtkaarten*

Rivendell Po-T-Shirts
Zwaluw 17
NL-3435 AA Nieuwegein
telefoon +31 (0)30 604 29 68
** voor bestelling van t-shirts met gedichten*

Kunstbende
Keizersgracht 304
1016 EX Amsterdam
020-5219922
www.kunstbende.nl
** nationale talentenwedstrijd voor jongeren van 13 t/m 18 jaar.*

In België:

Stichting Lezen
Frankrijklei 130/4
B-2000 Antwerpen
telefoon +32 (0)3 202 83 78
www.stichtinglezen.be
** coördineert Gedichtendag in Vlaanderen, ontwikkelt leesbevorderende projecten en bemiddelt in Vlaanderen bij schrijversbezoeken aan school*

Vlaams Fonds voor de Letteren
Generaal Capiaumontstraat 11, bus 5
B-2600 Berchem
telefoon +32 (0)3 270 31 69

Centrum Waerbeke
Waarbekeplein 19
9506 Geraardsbergen
www.waerbeke.be
www.stiltegebieden.be
** voor informatie over stiltegebieden in Vlaanderen*

vzw Behoud de Begeerte
Congresstraat 67
B-2060 Antwerpen
telefoon +32 (0)3 272 40 41
www.begeerte.be

Kijk op www.literatuureducatie.nl voor meer informatie over deze en andere literaire organisaties.

Colofon

Deze lesbrief is een uitgave van Stichting Poetry International, ter gelegenheid van de achtste Gedichtendag op donderdag 25 januari 2007.
Tekst: Tatjana Daan
Redactie: Stichting Poetry International, i.s.m. Stichting Lezen België
Vormgeving: Floor Houben

Wilt u op de hoogte blijven van de activiteiten van Poetry International, en in het bijzonder van de lessuggesties, stuurt u dan een e-mail naar: gedichtendag@poetry.nl. Ook uw reactie op en opmerkingen naar aanleiding van deze lessuggesties ontvangen wij graag op dit e-mailadres.